

Utazás a Visztula mentén

Saffer Pál

EGY PILLANTÁS A FÜGGÖNY MŰGÉ

A lengyel színházzal még idehaza találkoztam. Néhány tulajdonságára már akkor felfigyeltem, s most, amikor bősegebb betekintésre nyílt alkalmam, mindenekelőtt megkíséréltem ellenőrizni észrevételeim helyességét. Sajnos, ez nem sikerült teljesen. Túl nagy és gazdag a színházi élet ebben az országban, semhogy megfigyeléseimben bármilyen rendszert teremthettem volna. Ismét csak turista maradtam, igyekeztem megnézni mindent, amihez csak hozzájuthattam, és amit ma róluk mondhatok, az ezeknek a gyakori, de rendszertelen színházlátogatásoknak az eredménye.

Valamennyi látott előadás közül számomra a legfeledhetlenebb a lodzi Teatr Nowy, és bármennyire különösen hangzik is, egy kis, féligmeddig vándor társulat, az állami jiddis színház előadása volt. Lehet, hogy ezzel az állításommal igazságtalanságot követek el a varsói „Teatr Narodowy”-val szemben, de ottjártamkor egy verses drámát adtak elő és zavart, hogy foghíjas nyelvtudásommal nem élvezhettem a versmondás szépségét.

Amikor egy színház külföldi vendégszereplésre megy, egészen természetes, hogy műsorának legjavát viszi a turnéra, és a közönség többnyire úgy is fogadja és bírálja ezeket az előadásokat, mint a vendégek csúcsteljesítményét. A lodzi Teatr Nowy esetében azonban, amely tavaly tavasszal vendégszerepelt nálunk, kénytelen voltam véleményét változtatni, mert otthoni előadásukon ugyanazt a színvonalat, ugyanazt a fejlett ízlést és színpadi kultúrát, előadásban, témaválasztásban és díszletben mutatkozó merészséget láttam, mint itt. Ittjártukkor merészség volt ugyanis már maga az, hogy olyan revüszerű összeállítást is hoztak, mint a „Dalok vására”. Megmutatták ezzel, hogy jó színház és igazi művész, ha komolyan veszi művészetét nemcsak Shakespeareben adhat nagyot. Ez a műsoruk kissé fricska is volt a mi színházainknak, amelyeknek egy része csak nagynehezen tűz műsorára operettet, az efféle táncos-dalos összeállításokat pedig — tisztelet a kivételnek — éppenséggel szentségtörésnek tartják.

Odahaza más irányban is megnyilvánul ez a műfaj és témaválasztásbeli merészségük. Szintén a Teatr Nowy előadásában — a színház mozzatolélke,

Kazimierz Dejmek rendezésében — látam Jerzy Andrzejewski mai lengyel író „Homály borítja a földet” című művét. Ez a mű eredetileg regényalakban jelent meg, csak utóbb alkalmazták színpadra.

Kissé nehézkes traktátum ez a dogmatizmusról és a dogmatikus erőszak abszurd voltáról. Tartalma röviden a következő: Torquemada atya, a hirhedt főinkvizitor megérkezik egy kolostorba, és éjjel kedve támad, hogy elmenjen a templomba imádkozni. Ott egy fiatal dominikánus szerzetest talál, aki, nem tudva kivel beszél, szenvedélyes szavakkal vonja kétségbe, hogy kínzással, máglyával és megfélemlítéssel növelni lehet a megváltó iránti szeretetet, és hogy így lehet Krisztus egyházát szilárdítani. Torquemada elmagyarázza a fiatal embernek az erőszak ideológiáját, és ahelyett, hogy a megrettent ifjút egyházi bíróság elé citálná, megteszi őt személyi titkárává.

A fiatal dominikánus elindul azon az úton, amely a néma szófogadástól a segítségkérésig át a tudatos kínzásig és gyilkosságig visz, vakon és ugyanolyan fanatikusan követve az erőszak logikáját, amelyre Torquemada tanította, mint amilyen szenvedélyesen védte előbb az embernek békére, nyugalomra és szabadságra való jogát. Végül kíméletlenségben és elvakultságban túlesz meszerén is.

Az öregedő Torquemada azonban kezdi belátni szörnyűségeivel telt, elhibáztott életének kudarcát, és amikor ezt halálos óráján megmondja tanítványának, a fitalember arcú őti.

Öszintén szólva első pillanatban nem értettem, hogy miért vert fel olyan nagy port a regény és a belőle készült színdarab Lengyelországban, mert az egyház világruralmi harcának filozófiáját Bernard Shaw sokkal plasztikusabban fejtette ki a „Szent Johannában”, de azután magam is felfogtam, hogy ez a mű, mint a dogmatikus vakság és erőszakosság bírálata, mindamellett, hogy nem teljes, szimbolikus értelemben és mai lengyel író tollából mégis némi aktualitással bír. Állítólag megjelenése és a bemutató idején igen konkrét gondolattársításokat ébresztett, és ezért bírálták is a színházat.

Az említett előadásokon kívül még egy Dejmek-rendezést láttam, mégpedig a lengyel „nemzeti” operát, a „Halkát”. Itt különösen az volt érdekes, hogy a tartalma szerint is Butterfly-szerű romantikus operát a rendező egészen modern díszletek közé helyezte. Engem, az

idegent nem zavart ez, sőt kellemesen, üdítően hatott, de annál jobban zavarta lengyel ismerőseimet, akik, mint sok más egyebet, a Halka díszleteit is hagyománynak tekintik, és néha bizony kiszaladt a szájukon egy-egy epés megjegyzés, bármennyire szeretik és tisztelik is Kazimierz Dejmek rendezőt. Dejmek sikere azonban valószínűleg azon alapszik — mint minden forradalmasító igaz művészé —, hogy nem sokat törődik a korlátokkal, hanem a maga útját járja.

A másik nagy élményem a jiddis színház előadása volt. A „Panstwowy teatr zidowsky”, az állami zsidó színház, jiddis nyelven tartja előadásait. Ez nyelv, helyesebben zsargon, tulajdonképpen kifejtésben elferdített német, némi szláv jövővényszavakkal, úgyhogy egészen jól megértettem az előadást. Kasziona „A fák állva halnak meg” című nálunk is játszott darabját adták elő, és a tulajdonképpeni élmény a főszereplő Ida Kaminszka alakítása volt. Ma sem tudok még megfelelő szavakat találni, hogy kifejezzem azt, amit ott láttam, csak azt tudom, hogy ez a hatvan éves asszony a színésznőknek ahhoz a kategóriájához tartozik, akiknek kocsijából valaha az elragadtatott nézők kifogták a lovakat. Öszintén szólva, amikor először hallottam erről a színházról, az egészet valahogy politikai, erkölcsi presztizskérdésnek tekintettem, akár az újjáépülő óvárosokat és egyéb műemlékeket, vagy olyasvalaminek, mint ahogy mi is alapítottunk annak idején színházakat mindenfelé, akár volt művészi és anyagi hátterünk, akár nem, csak azért, hogy az egyenjogúságnak mindenáron formailag is eleget tegyünk. Az előadásukon azonban beláttam, hogy ennek a színháznak van reális létjogosultsága, nemcsak művészi színvonal, de közönség szempontjából is, mert a nézőtér, a kevése zsidó közönségtől eltekintve, lengyelekkel volt tele. Ezt a közönséget ide a művészi színvonal hozta, mert nem valószínű, hogy ötesztendei megszállás után a lengyelek különösebb élvezettel hallgatnák a német beszédet, még így, zsargon kiadásban sem. Viszont ilyen előadást nem mindennap láthat az ember.

Minden színházban külön meglepetés volt a közönség. Mint utasember, rendszerint mindenütt az előadás napján, vagy épp az utolsó pillanatban toban tam be a színházba, és kivétel nélkül minden esetben ismerősök közbenjárására volt szükség, hogy eváltalán jeyvhez jussak. Minden előadás táblás ház

MEGRENDÜLÉS NÉLKÜL

előtt folyt. Lengyelországban a színházlátogatás rendszerint szervezett, a jegyeket már jóelőre eladják, főként a munkaközösségekben, engedményeket is adnak, hogy új közönséget vonjanak be a színházban, s ugyanakkor műsorpolitikájukban is igazodnak valamennyire ehhez az új, mondhatnánk, most nevelődő közönséghez. Minden színház műsorán szerepel a könnyű, zenés, szórakoztató műfaj. A klasszikus és hazai operettrepertoár mellett különösen szeretettel művelik a revüket és zenei összeállításokat, s ezeknek az ő előadásuknak külön ízüik és jelentőségük van.

Nem lehet a lengyel színházról és színházi hagyományról beszélni például Leon Siller nevének említése nélkül. Az ő operettjeiben és zenés összeállításában az idegen első pillanatban kissé furcsállja azt a hullámzó, hol túlzottan vidám, hol búsongó hangot és hangulatot, de ha belemélyed, akkor megérti, hogy ez az imént még émyelgős giccseknek tűnő librettó és a dalok összeválogatása tulajdonképpen népe közelmúltját idézi a lengyel közönségnek, és hogy ezeknek a daljátékoknak — a lengyelek számára — bizonyos tekintetben igen komoly mondanivalójuk van.

Azt talán nem is kell külön hangsúlyozni, hogy ennek a gazdag és változatos színházi életnek az alapja egy népes és feladata magaslatán álló művészgárda. Neveket hiába sorolnék fel, a távol-ság elviszi a nevek jelentőségét. Észrevételként talán csak azt mondhatnám el, hogy igen gyakran találkoztam Lengyelországban az úgynevezett értelmi ségi-színész típusával, a magaskultúrájú művésszel, aki alakítását nemcsak természet adottságára, hanem elsősorban rendkívül fegyvermezett és kitarító tanulmányra és munkára építi. Úgy éreztem, hogy általában igen erélyesen és következetesen törekednek e felé a színészeszmény felé, és ez magyarázza bizonyára a figyelemre méltó minőségbeli eredményeket is.

Kár, hogy oly ritkán jár hozzánk vendégszerepelni lengyel együttes. Színházaink bizonyára tanulhatnának egyet-mást ezektől a lelkes művészközösségektől. És számos színészünk is megtanulhatná tőlük azt az egyszerű és mégis oly sokszor elfelejtett igazságot, hogy a színművész nemcsak önmagának, hanem elsőso-ban a közönségének játszik és művészi eszményének igazolását nem önmagában vagy elméletekben, hanem a közönségre gyakorolt tartós hatásban kell keresnie.

Krakkó egy kissé olyan, mint Záhreb. A várfalaktól és a Váveltől, a királyi vártól eltekintve, tipikus bécsi császári és királyi urbanizmus uralkodik a korabeli városrészekben.

Úgy mondják, hogy az emberek mentalitásában is maradt valami a császári és királyi gögből, valami, ami megkülönbözteti őket Lengyelország többi lakosától. Kárukra-e vagy javukra, azt nem tudtam megállapítani. Krakkó az ősi királyi város (a krakkói állítólág még mindig egy kicsit féltékeny a parvenü Varsóra), és igyekszik legalább kulturális téren főváros maradni.

Annyi bizonyos, hogy sehol sem láttam olyan sok izlésesen öltözött férfit és nőt, mint itt Krakkóban, hogy sehol annyi viccet nem hallottam, hogy reggeltől estig műemléktől műemlékig járva tizedrészét sem láttam a látnivalóknak, hogy Krakkóban hagyománya van az idegenvezetésnek és mint minden turisztikailag érdekes városban, az idegen pénztárcák ürítésének.

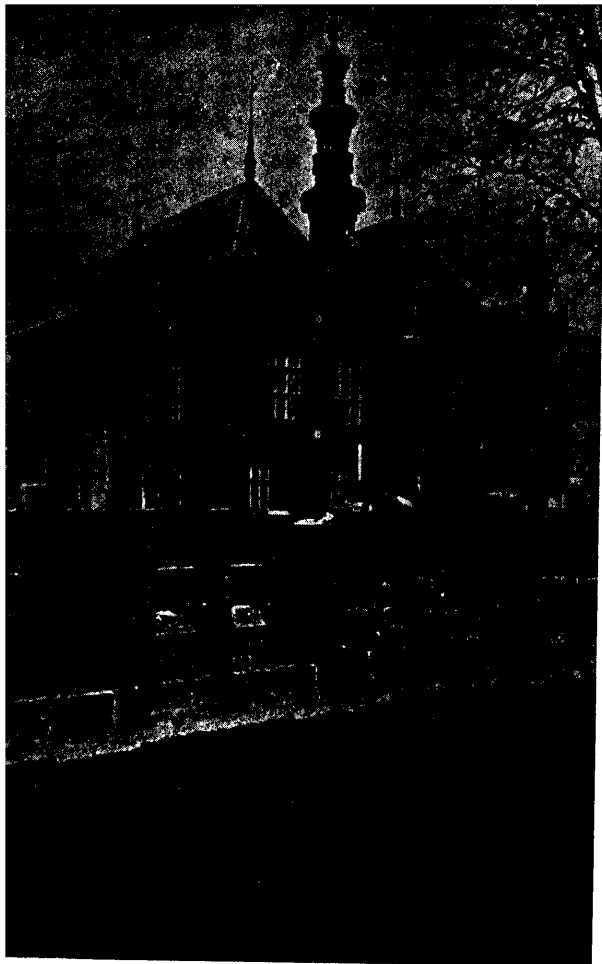
Az utóbbiról akkor győződtem meg, amikor barátaim elvezettek a legkiválóbb krakkói étterembe, és felhívták a figyelmemet, hogy ebben a fogadóban három lengyel király is ebédelt. Az étterem nagyon szép, hangulatos, az étel kitűnő, de a királyok nyomát mindaddig nem láttam, amíg a pincér elének nem rakta a számlát. Akkor egyszerűbe mind a hármat láttam, úgy káprázott a szemem.

Megmutatták a többi nevezetességet is, a krakkói fiákerost, a székesegyház alatti királysírokat, a Mária-templom világhírű faragott oltárképét, amelyet a németektől szereztek vissza és este az irodalmi kabarét, amelyen meggyőződhettem, hogy mindaz a humorbeli szabadosság, amelyet addig országszerte tapasztaltam, ehhez képest szelíd csipkelődés csupán.

Ne vegye senki hálátlanságnak, legkevésbé lengyel barátaim, akik mindent megtettek, hogy megértsem és megérezzem ennek a városnak a lelkét, hogy mindezek a benyomások csak felületesen értek hozzám, de itt is, akkor is egy nagy találkozóra vártam és attól a pillanattól kezdve, hogy kocsit íértek a helyi lap szerkesztőségében, egyébre alig tudtam gondolni.

•

Valamikor nem tudtam megérteni a zarándokokat, nem értettem, hogyan és

Gdansk, a régi városháza.

mit adhat az embernek egy vélt vagy való esemény színhelyének meglátogatása.

Most már tudom, hogy minden idők minden zarándoka a lelkiismeretét ment megnyugtanni. Ki okkal, ki ok nélkül. S hogy okkal-e, azt nagyon nehéz megállapítani. Szentekkel és halottakkal szemben ugyanis az élő mindig vétkes már azáltal is, hogy életben maradt, s a gyász érzésében be nem vallottan ott lappang az örök bűntudat.

Apró mindennapi szavak, tettek és gesztusok szinte halált érdemlő bűnné tudnak növekedni az emlékezés fátylán át, s a világ hálára kötelezettjeinek leg-hálátlanabbja a gyerek, halott szülőjével szemben bőségesen talál mindig vezekelnivalót. Hiszen elég arra visszaem-

lékezni, hogy amikor először jött látogatóba hozzám, a fogdába, sírt mint a gyerek az én világháborút járt kemény apám. És arra is, hogy három évvel később, amikor megtudtam, hogy a halálba vitték őket, egy könnycsepp sem csordult ki a szememből, csak bután forgattam a levelezőlapot, a körmönfont tömeggyilkosok utolsó csúfolódását, amelyen a költői zengésű „Waldsee” pecsét feketéllett — a hozzáértők megmagyarázták, hogy ez Auschwitz-ot és halált jelent —, és amely ékesen bizonyította, hogy végnyomorúságában is, utolsó pillanatában is a lelke nálam járt.

„Kedves fiam! Dolgozom és jól érzem magam! — ennyi volt a lapon, és hiába álattam magam azzal, hogy nem hittem és nem hittem ilyen embertelen halálnak — igenis, hittem és tudtam egészen bizonyosan.

S ahogy múltak az évek, úgy érett, nőtt bennem a vágy elmenni oda, hogy kezembe fogjam azt a földet, az arcom belétemessem, a léptük, a lélegzetük nyomát megkeressem. Háttha ott van még valahol a levegőben anyám röppenő szerény kis mosolya vagy meleg megértő szeméinek utolsó, segélykérő pillantása.

És hol vagyok én? Miért vagyok még, aki felejteni, örülni és nevetni merem? Miért nem rohantam már rég oda, miért nem szöktem kordonokon és határokon át foggal és körömmel gyilkolva mindent, mi utamban áll?

Oda? Nincs ott már belőlük semmi. Aki őrvongve, sikoltva bosszút állni nem ment, csendesen, szerényen, menetrendszerűen most már minek menjen?

Azt mondják, hogy a másokért hullajtott könnyek mindig önmagukban fognak és teremnek. Talán még nem késő. Talán kicsordulhatnak még a kinem csordult könnyek.

Milliók vagyunk újkori vezeklő zarándokok, s a zarándokok megértenek.

Ők már tudják, hogy nem is olyan könnyű sírni.

*

„Osvjencimi muzeum” — ezt láttam a táblán, amikor sok kanyargás után a kocsí megállt egy szürke léckapu előtt.

— Behajtsak? — kérdezte a sofőr és erre a kérdésre nevetnékem támadt. Pedig ez még csak az előbejárat volt. Beljebb, oldalt következett a vaskapu, benne még a hirdett vasbetűkkel: „Arbeit macht frei” — a munka felszabadít.

Nézem a felírást, ismét nevetnékem támad, de eszembe jut, hogy há-

nyan hittek benne és valami csikorgó hideglelés mekegésen kívül egyéb nem jött ki a torkomon.

Lengyel kísérőm megbotránkozva mért végig.

Hogyan magyarázzam meg neki, hogy az aljasságnak van egy olyan foka, amelyen az ember már nem dühödik meg, csak nevet — ha még tud.

A drótsóvény mögött katonás rendben sorakoznak a „blokkok”. Egyemeletes, vakolatlan téglapületek, rajtuk kovacsolt vaslámpa és a lámpa vasán kiverve a sorszám. Tiszta és rendes a tábor, mint valami nagy, soképületes kórház udvara. Úgy áll minden, ahogy a felszabadulás pillanatában találták, csak épp fertőtlenítették és kitakarították.

Az egyes, kettes, hármas, négyes, ötös, hatos és a hirhedt tizenegyes blokk előtt és a lámpa. Jelzi, hogy nyitva vannak és itt van a tulajdonképpeni múzeum, az „anyag”.

Belépünk az elsőbe. Egy köpcös öreg bácsika magyarázza épp egy turistacsoportnak a gázkamra keresztmetszetes kicsinyített mása előtt a tömeges kivégzés technikáját:

„... itt vezették be őket, azt mondták nekik, hogy fürödni mennek. Még szappanutánzatot is kaptak. A gázteremben zuhanyok voltak a mennyezetten és két, belül üres huzallal bevont vasoszlop. Itt dobták be a ciklont, kérem. Az oszlopok oldala drótháló volt, azon jött ki a gáz... a ciklon, kérem. Tessék megnézni...

Igy kezdődött a mennyiségek bizonyító eljárása. Mert egy kis asztalvitrinben tetszetősen és hatásosan elrendezve ott feküdt a zöld méregkristályok halmaza. S ha a szemléelő tekintete balra tévedt, ott egy üvegezett fülkét látott, benne százával felbontott „konzervdobozokat” a riasztó felírással: „ciklon”.

— Egy része ez csak annak, amit elhasználtak — mondta a teremőr, s a meghökkenent tekintetektől kísérvé egykedvűen ment tovább. Ő már tudta, hogy ez csak a kezdet.

Mert utána egy hosszú üvegtrinné változtatott terem következett, ahol az üvegfal mögött, mint valami biológiai múzeum a spirituszba rakott szörnyszü-

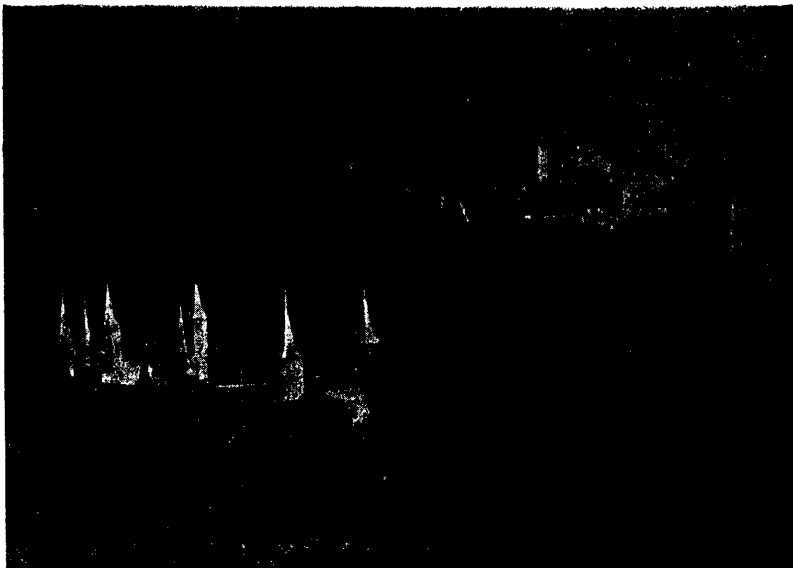
löttek, a padlótól a mennyezetig hihetetlen mennyiségű emberi haj barnállott. El sem hitte volna az ember, hogy emberi haját lát, ha néhány leányhajfonat nem fekszik ott, azonmód ahogy levágták. A hajak szobáját a cipők szobája követte, persze, csak rongyos, öreg, szakadozott cipők, ami már nem kellett a „Herrenvolk”-nak. Egy kisebb szobavitrin tele edényekkel, emitt borotválkozó ecsetek halma és egy hatalmas ruháskosárban ezernyi fogkefe.

Mintha a borzalomnak valami ihletett költője rendezte volna ezt a kiállítást, egy kisebb szobavitrinben a felhalmozott parányi gyermekcipők képviselik a halál líráját, egy másik nagyobbban pedig a glédába állított, szinte menetelni vagy rohározni látszó mülábak hihetetlen garnitúrája képviseli az eposzt — vagy talán a halottak szarkazmusát.

A termek mentén a folyosók falán ketős-hármas végtelen sorokban fényképek ezrei. Lengyelek, akik itt pusztultak el és akiknek kilétét meg tudták állapítani. Az egyik terem falán Európa úgyszólván valamennyi nációjának zászlaja hajol meg a halottak emléke előtt és ugyanabban a teremben nagybetűs felírás hirdeti, hogy négy millió volt belőlük.

Négy millió. Furcsa. Ha mind a négy millióról olyan képet készítettek volna, mint azok ott kint a falon, a tábor valamennyi fala, padlója és mennyezete sem volna elég, hogy elhelyezzék őket. Pedig ez a négy millió valóban itt volt. Nem képen, de személyesen.

Egy másik terem képzőművészeti kiállítás. Festőművészek — egykori táborlakók — megfestették emlékezetből az átélt szörnységeket. Pontos, szinte mazochista realizmusával bizonyára ez a

Krakkó,
kapudástyd.

legkülönösebb és legszörnyűbb képtár a világon.

A hatos blokk után a „politikai osztály”, a hirhedt tizenegyes következett. Egykedvűen nézegetjük a cellákat, a karikákat, amelyekre az embereket „kikötötték” (gyengébbek kedvéért: ez a magyar hadseregben még a jó békaidőkből rendkívül kedvelt eljárás abból áll, hogy a szerencsétlent hátrakötött kezeinél fogva felhúzzák annyira, hogy csak lábujjhegygel érintheti a földet. Látszólag ártatlan dolog. De csak úgy hozzávetőlegesen tíz percig. Azután az áldozat elájul.) A bunkerekbe — büntetőcellákba, amelyeknek csak alul van ajtajuk, mint a kutyaólnak, négykézláb kell bemenni és két ember kényelmetlenül, de állhat bennük. A büntetés: állva tölteni az éjszakát, miközben a menyryezetről hideg víz csorog.

Hidegen, egykedvűen néztük mindezt végig. Azután megdöbbenve állunk meg egy préselt szalmából készült fekete fal előtt. Olyan, mint a nyári mozik vetítőfelülete. Két oldala kissé befelé hajol a moziknál azért, hogy az oldalról jövő fényt felfogja, itt pedig, hogy ne engedje oldalt pattanni a golyót. Mert ez vesz-tőhely.

A színek és hangok szimbolikája mindennél erősebb. Az ember észre sem veszi és érzéseiben többnyire csak betanult, belénevelt sablonokra reagál. Amit nem tudott elérni a négy millió halott hagyatéka, a bunker és a sok száz ciklonos doboz — a szörnyűködés moráját kiváltotta egy egyszerű fekete fal, csak azért, mert fekete volt. Pedig biztos tudtuk, hogy a gyilkosok nem áldozataik miatti gyászukban festették feketére, hanem azért, hogy ne látszanak meg a vérnyomok.

Ez itt, amit látnak — mondotta vezetőnk — Auschwitz I, ez épült először, amikor még ráértek, és nem volt túl nagy a halál konjunktúrája. A többihez képest ez szanatórium volt.

Azután fölvezetett bennünket az emeletre és itt hallottuk először a szót „Brzezinka” — magyarra fordítva egyszerűen, szelíden „nyírfást” jelent. Egy disznóólyszerű tákolmány állt a szoba közepén, de furcsa disznóól, mert emelete is volt.

— Ez a Brzezinkai barakkok belsejének pontos, életnagyságú mása — mondta a vezetőnk, és mi megértettük, hogy az emberek úgy feküdhetek ezekben az odvakban, mint valami raktár polcain a félkész áru, mielőtt elindultak volna a végső megmunkálásra.

Még közölte velünk, hogy Brzezinkában a nácik már modernizálták a terme-

lést. Az osvjencini vasútállomásról iparvágányt vezettek ide, és a félholt áldozatokkal telt tehervonatok egyenesen a gázkamra elé gördültek.

Ezt mondva csendesen legyintett és faképnél hagyott bennünket.

Amikor kikerültünk a blokkból és a fenyegető őrtornyok árnyékában jártunk, az egykor magasfeszültségű árammal telített drótháló mentén, az volt az érzésem, hogy valamit még nem láttam. Valami, amit vártam, amire számítottam, elmaradt és én üresnek, becsapottnak éreztem magam. Azután arra is rájöttem: A szememből még mindig nem csordult ki a várt könnyecskepp.

— Mondd, Jurcsek, — szóltam kíséremhöz —, te tudod, hogy itt ölték meg az apámat és az anyámat. Érzéketlen állapot vagyok-e én, hogy nem tudok sírni?

— Nem tudom, nem hiszem — felelte halkán. — Senki sem sírt itt azok közül, akiket ma láttunk.

Valóban, a teremben nem volt egyéb, csak száraz, iszonyattól tágranyílt szem. Megértettem, hogy hiába jöttem. A sok ezer cipő közül nem tudom, melyiket kellene bocsánatért esedeznem a viselőjükön esett embertelenség miatt. Mindegyik fölött? Négy millió gyász vajon beleférhet-e egy emberbe?

Ha az utcasarkon valakit elüt az autó, az ember megrendül a látványtól, és éjjel furcsákat álmodik. De négy millió gyilkosság meghaladja az emberi képzeletű határát. Eltűnik a gyilkosság mindennapi elképzelt eredeti ténye, az áldozatok elveszítik egyéni emberi alakjukat, helyükbe egy amorf tömeg, egy szám, egy fikció lép. Egy szám halála pedig nem válthat ki gyászt, sem megrendülést, mert a számnak nincs arca, nincs szeme, amelyből valaha melegség sugárzott, nincs hangja, amely valaha vigasztalt, hogy elvesztését sajnálni lehetne. Nincs benne ami sirásra készítené a minden gyász alapján lévő és tulajdonképpen önmagát sajnáló emberi önzést.

És ezen a szemüvegen át nézve szinte keserű gúnynak tűnik az a diszes fekete akasztófa a tábor szélén, amelyre a felszabadulás után a náci parancsnokot fel akasztották, és amelynek most hivatása tudomásul adni mindenkinek, hogy az igazságnak elég tétetett. Keserű gúnys karikatúra ez az akasztófa önmagunkról, akik néha elhisszük, hogy egyik halálért vigaszt nyújthat egy másik halál.

Néztem, hosszan néztem a fekete akasztófát, de a halottak közül senki sem jött hozzám közelebb, hogy felismerhessem az arcát. De valami mégis megrendített.

Eszembe jutott, hogy ez öt évig tartott itt, hogy előtte Dachau volt, Bergen és Buchenwald.

Európa is volt — és hallgatott.

DRÓTSOVÉNY AZ ABLAKOK ALATT

Még aznap este tovább vitt a vonat. Amikor utolsó lengyel barátomtól elbúcsúztam, még másfél órát kellett várnom a kattóvitei vasútállomáson. Habár búcsúzás előtt Jurcsek — mert ő maradt velem legtovább — megbízott egy vasutast, hogy ügyeljen rám és helyezze el a poggyászaikat, ha befut a vonatom, egy hónap után, néhány zlotyval a zsebemben, mégiscsak ekkor maradtam először magamra hagyottan és teljesen egyedül Lengyelországban.

Elnéztem a vasúti resti zajgó közönségét, a szomszéd asztalnál iddógáló bányászokat, a Zakopaneba igyekvő vagy onnan jövő síruhás fiatalokat és gondolatban még egyszer végigjártam az utolsó egy hónap utait.

Jártam már máskor is külföldön, ugyanilyen hosszú ideig, de amikor hazajövetelre került a sor, alig vártam a vonat indulását és megkönnyebbülés sóhaja szakadt fel belőlem, valahányszor megjelent a zöldruhás hivatalnok és kimondta a hazatérést jelentő varázsigt: „Putne isprave molim...”

Most mintha valami sajtó kis fájás is keveredett volna a hazatérés örömébe, éreztem, hogy valami itt marad, amit nem szívesen hagynék itt, de nem tudtam, hogy mi az. Újból végigjártam a már megtett utakat: Lodz, Varsó, Gdansk, Krakó...de hiába.

Azután az embereket vettem sorra, mosolygó baráti arcokat és ezzel mintha közelebb kerültem volna a megoldáshoz:

Nem úgy fogadtak itt engem, hogy az idegent fogadják. Vendéglátás helyett egyszerűen befogadtak maguk közé. Részesem lettem egy hónapra az ő életüknek, és náluk hagynom az életem egy hónapját. Más országokban nem maradt belőlem semmi. Átutazó, személytelen idegen voltam, ottlétemnek a rendőrségi bejelentők kartonlapjain kívül egyéb nyoma nem maradt.

De itt, egy estén, ha összejön két-három barát, emlékezés közben talán valaki majd kimondja a nevem. Emlék leszek magam is...

Egy hónap mindössze, és az emberben mégis új marad utána. Vajon mekkora új maradhat abban a távozóban, aki egy eltöltött ifjúság vagy egész élet után hagy el egy tájat?! A kielégíthetetlen honvágy bizonyosan a legsúlyosabb lelki kínok közé tartozik...

Másfél óra rövid idő, és az állomásra befutott a gyors. A vasutas, akinek gondjaira bízta, elhelyezett a kupéban, megkérdezte, hova utazom és mikor Jugoszláviát említettem, felcsillant a szeme.

— Van ott maguknál egy város a tengerparton, azt mondják, hogy az a legszébb helyek egyike a világon.

— Dubrovnik — vágtam rá, mert már láttam idegeneket ilyen átszellemült arccal beszélni erről a városról és ő bólintott.

— Igen — mondta —, még legénykorom óta vágyok oda. Azt még szeretném látni mielőtt meghalok.

Szerencsés utat kívánt és elment. Elindult a vonat, tovább morfondírozhatam emberekről, tájakról és vágyakról. Szemben velem egy Ausztriába igyekvő sváb néni ke hangosan horkolt, mellettem egy Ausztráliába igyekvő legényke, aki miután kijelentettem, hogy nem tudok olaszul, egyedül böngészgette a Génua-tól Adelaide-ig szóló hajójegyét, amelynek háromnegy részét a hajótársaság nonpareille-jel nyomtatott utasításai foglalták el.

Arra még emlékszem, hogy Zabzsidovicében kitódult az utassereg — többnyire kiutazó lengyelek — a kocsifolyosóra, és szinte kivétel nélkül mindegyik megivott két-két pohár „herbatkát” (teát) mintha ezzel búcsúznának, aztán elkérték az útvelemet, visszaadták és ismét elkérték, csak most már a cseh hivatalnokok, és végül elaludtam.

Furcsákat és nehezeket álmodtam. Az auschwitz-i tábor tizenegyes blokkjában lehettem és valaki kényszeríteni akart, hogy bújjak be abba a kutyaólszerű büntető bunkerbe: Már éreztem a víz hidegét is kézzel-lábbal magyaráztam, hogy nem követtem el semmit, hogy én nem vagyok akárci, én teljesjogú polgár vagyok, tessék, kérem, az útvelem, de aki a bunkerba akart kényszeríteni, nem értette, hogy mit beszélek, és én nem láttam az arcát. Egyáltalán nem láttam, csak a kényszert éreztem és ez szörnyű

volt, mert teljesen kilátástalannak tűnt ellene minden küzdelem...

Akkor valaki megrázta a vállam és felébredtem. Világos reggel volt már, a vonat állt és a fülkében hideg volt. Oda-künn pisztolyos mechanikusok szaladgáltak és vizsgálgatták a vonatot. A töltesen túl a reggeli ködbe veszve szögesdrót-kerítés húzódott, villanyszigetelő porceláncsészékkel az oszlopok tetején. Oldalt egy kisebb dombon népi motívumokkal díszített házikó állt, rajta a felírás „Vitáme vás...” valami olyasféle, hogy „Szívesen fogadjuk a Csehszlovák Népköztársaságba”.

Szögesdrót és üdvöző felírás... Megborzongtam az önkéntelenül adódott hasonlattól és megigézten bámultam a kerítésre.

Szemben velem már egy ismeretlen fiatalember ült. Nem tudom, mikor szállhatott fel. Tekintete követte az enyémet, azután visszafordult és csendesen megszólalt:

— Bocsásson meg, hogy felkeltettem. Útlelvizsgálat következik. A csehszlovák-osztrák határon vagyunk.

Ennyit mondott, azután elhallgatott. Mellette egy csehszlovák sportlap hevert. A címloldalon egy hatalmas világűrrakéta képe, fölötte a felírás 1:0.

Lám, így is lehet érteni, gondoltam epésen és egy kissé sajnálkozva vizsgálgattam a fiatalembert. Azután jöttek a vámőrök, elmentek, s a vonat elindult. Amikor az osztrák vámőr is elment, a fiatalember megszólalt:

— No, most már nyugodtan beszélgethetünk.

Felfogta csodálkozó tekintetemet és felnevetett. Én is elmosolyodtam. Furcsa volt, hogy ez a fiatalember, most, hazúrlól elmenőben mondja ki ezt a mondatot.

Én arra a pillanatra tartogattam, amikor majd meglátom az állomásépületen a „Maribor” felírást.

1959, január.

